

Project de virtuele economische bibliotheek

Vanaf de zomer van 1997 hebben de universiteiten van Maastricht, Tilburg en Rotterdam samen met Pica projectmatig gewerkt aan de opbouw van een virtuele economische bibliotheek: een virtuele collectie tijdschriften op het terrein van economie en bedrijfskunde, met daaraan gekoppeld dienstverlening tot aan de werkplek van de medewerkers van de betreffende faculteiten. Wat heeft het VEB-project ons geleerd en is de benadering ook op andere terreinen en door andere bibliotheken toepasbaar?

Onderdeel van het IWI-jaarplan 1997 vormde een project van de universiteiten van Maastricht (UM), Tilburg (KUB) en Rotterdam (EUR) met als titel: 'Naar een virtuele economische bibliotheek'. Hoewel het niet paste binnen de aandachtsvelden van de tender-procedure werd het toch door IWI ondersteund. Het project ging in juli 1997 van start en is kortgeleden afgerond; de dienstverlening wordt structureel voortgezet en waar mogelijk verbeterd.

Het projectvoorstel begon met een gedachtewisseling tussen bibliotheekmedewerkers van Tilburg, Rotterdam en Maastricht en is vervolgens uitgewerkt in overleg met de drie economische faculteiten van KUB, EUR en UM, met de (aparte) faculteit bedrijfskunde EUR, en met Pica.

Het project kent twee tegenovergestelde invalshoeken. Enerzijds de zorgen over de stijgende kosten van wetenschappelijke literatuur. Anderzijds het streven om de kwaliteit van de bibliothecaire dienstverlening op de werkplek van de bibliotheekgebruiker met behulp van nieuwe (ICT-)technieken te verhogen.

Ten eerste het probleem van de kosten. De immer stijgende prijzen van met name wetenschappelijke tijdschriften leiden onvermijdelijk tot afnemende 'koopkracht' van universiteitsbibliotheken. Wanneer de abonnementsprijzen met tien procent per jaar stijgen, verdubbelt de inkoopprijs van een 'vast' abonnementspakket binnen zeven jaar; met een prijsstijging van vijftien procent is de 'verdubbelingstijd' vier jaar! In het verleden is dit opgevangen door het ontdebellen van abonnementen 'op de campus' en het opzeggen van minder essentiële, unieke abonnementen. Nu zijn meer ingrijpende maatregelen noodzakelijk. Deze kunnen verschillend van aard zijn. Zo worden initiatieven ge-

nomen op het gebied van elektronisch publiceren met een belangrijkere rol voor de universiteiten zelf; Tilburg en Utrecht experimenteren met de uitgave van een nieuw elektronisch tijdschrift op het terrein van de rechtsvergelijking.¹ Daarnaast wordt op landelijk niveau overleg gevoerd met uitgeverij over mogelijke landelijke licenties op elektronische tijdschriften. Op meer traditioneel terrein wordt de vraag gesteld of universiteitsbibliotheken kunnen komen tot een betere afstemming van collecties, om te voorkomen dat individuele universiteitsbibliotheken onder financiële druk dezelfde abonnementen gaan opzeggen, waardoor de collecties in Nederland per saldo worden uitgehold.

In het VEB-project werd derhalve collectieafstemming tussen drie universiteitsbibliotheken (of beter gezegd drie universiteiten) onderzocht, met als proefterrein: economie en bedrijfskunde. Collectieafstemming suggereert echter een bereidheid van gebruikers om abonnementen in de collectie van de eigen universiteitsbibliotheek op te zeggen: wanneer is het opzeggen voor een bibliotheekgebruiker aanvaardbaar?

Hier raken we de tweede invalshoek van het project, namelijk het verbeteren van de dienstverlening tot aan de werkplek. In toenemende mate leveren bibliotheken diensten tot aan de (geïntegreerde) werkplek van de wetenschappelijke medewerker, en ook die van de student. De fysieke locatie van literatuur wordt minder kritiek. Voor wetenschappelijke tijdschriften omvat dienstverlening tot aan de werkplek het zoeken naar en desgewenst bestellen van relevante artikelen, ongeacht of deze deel uitmaken van de eigen bibliotheekcollectie. Hoe beter deze dienstverlening, hoe minder noodzakelijk de aanwezigheid van tijdschriften in de eigen bibliotheek, al wordt het 'browsen' langs de nieuwste tijdschriftnummers door sommige gebruikers nog steeds op prijs gesteld.

Doel van het project was te onderzoeken of de tijdschriftencollecties van drie universiteitsbibliotheken

J.D. Gilbert is bibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek Maastricht en project-leider van de virtuele economische bibliotheek (VEB).

op het gebied van economie/bedrijfskunde dusdanig 'virtueel gebundeld' kunnen worden, dat de gebruikers nauwelijks merken of een abonnement in Tilburg, Rotterdam of Maastricht aanwezig is en of eventuele tekortkomingen in de dienstverlening gecompenseerd worden door de uitbreiding van het aantal titels waarop de dienstverlening is gebaseerd.²

Het geheel van collectieafstemming en dienstverlening moest vervolgens in de praktijk worden uitgetest. Gebruikersonderzoek werd zeer wenselijk geacht. Uitgangspunt was verder het zo veel mogelijk gebruikmaken van bestaande infrastructuur, zowel op landelijk niveau als bij de afzonderlijke universiteitsbibliotheken.

Aanpak

Eerste stap was het in kaart brengen van de virtuele collectie: welke abonnementen zijn aanwezig in één, twee of zelfs alle drie universiteitsbibliotheken, welke abonnementen worden beschouwd als kernabonnementen, wat kosten deze abonnementen en wie (welke faculteit) betaalt ze? Kortom, er was behoefte aan inzicht in en beheer van de collectie zowel inhoudelijk als financieel, net als met elke tijdschriftcollectie, maar nu 'instelling-overstijgend'.

De tweede stap was het opbouwen van een bestand van inhoudsopgaven langs de lijn van de bekende Online Contents-bestanden. Hiermee kunnen economen en bedrijfskundigen als het ware in de virtuele collectie vanaf hun werkplek 'bladeren'. Het projectteam was bovendien van mening dat het bestand met inhoudsopgaven van tijdschriften zo veel mogelijk verrijkt diende te worden met abstracts, waardoor beter inzicht verkregen kon worden in de relevantie van een artikel en daarmee in de noodzaak om het te bestellen.

Aan het Online Contents-bestand diende vervolgens gekoppeld te worden een snelle, betrouwbare en goedkope documentleveringdienst, die evengoed functioneert voor tijdschriften in de eigen bibliotheek als voor tijdschriften in de andere bibliotheken. Dit was de derde stap. Voor documentlevering tussen bibliotheken moesten vervolgens afspraken gemaakt worden over snelheid en kosten van levering.

Actief attenderen van gebruikers op het verschijnen van relevante artikelen werd als interessant beschouwd, maar de mogelijkheden van de huidige Pica-software bleken op dit gebied onvoldoende. De wensen van het VEB-projectteam op dit gebied zijn meegenomen in de nieuwe versie van SDI, die eind 1998 zal uitkomen.

Er werd een projectteam in het leven geroepen met vertegenwoordigers van alle drie universiteitsbibliotheken en Pica. Daarnaast werden expertiseteams ingesteld voor de deelgebieden collecties, systemen en documentlevering, wederom met vertegenwoordigers van de instellingen. De voorzitters van de expertiseteams zaten ook in het projectteam, zo ook de leiders van lokale projectteams binnen de diverse universiteitsbibliotheken. Op deze wijze ontstond een efficiënt en effectief communicatiepatroon waardoor plenaire projectvergaderingen goed voorbereid werden en beperkt in frequentie waren. Er is ook dankbaar gebruikgemaakt van communicatie via een e-maillijst en van telefonisch vergaderen. Belangrijk was ook het overleg met de klankbordgroep, waarin vertegenwoordigers van de vier faculteiten zitting hadden: het overleg was niet frequent, maar voor het denken over 'virtuele collecties' van wezenlijk belang.

Resultaten

Het project zou in juli 1998 klaar zijn, maar om een aantal redenen werd dit oktober. De projectkosten bedroegen 210.000 gulden, ruim binnen de begroting van 224.000 gulden. De meeste deliverables zijn gehaald, met als uitzondering het opzetten van een attendingsdienst. Daarnaast zijn resultaten bereikt die niet voorzien waren. Bovendien is besloten om na de projectperiode de VEB als structurele dienst voort te zetten. In goed onderling overleg tussen de inhoudsdeskundigen van Maastricht, Tilburg en Rotterdam zijn de tijdschriftabonnementen economie en bedrijfskunde in kaart gebracht, waarbij het accent kwam te liggen op erkende wetenschappelijke tijdschriften die langer bewaard worden en die betaald worden uit de vakbudgetten economie en bedrijfskunde. Voor de gebundelde collectie van in totaal ruim achthonderd titels is een beheersbestand ontworpen, gebruikmakend van het softwarepakket Cardbox, waarin de nodige beheergegevens vastgelegd worden (titel, ISSN, Pica-productienummer, bibliotheeklocatie, of het gaat om een unieke titel, prijsindicatie). Het beheersbestand is generiek toepasbaar. Het beheersbestand is een tool voor de universiteitsbibliotheken. Voor de gebruikers is er een VEB-bestand opgebouwd waarin in eerste instantie de inhoudsopgaven van de VEB-tijdschriften worden aangeboden. Dit bestand wordt aangeboden als apart subset van de Online Contents (OLC) van Pica en tevens ingebed

binnen de lokale Online Contents van de KUB in Tilburg (Maastricht en Rotterdam hebben geen eigen OLC en maken gebruik van de landelijke OLC). Er zijn afspraken gemaakt voor de updating van VEB-gegevens in Tilburg vanuit Pica.

De scanning van inhoudsopgaven ten behoeve van VEB vindt op dezelfde wijze plaats als voor het landelijke OLC, door de firma Swets in Lisse. Gebleken is dat circa zeventig van de ruim achthonderd tijdschriften nog niet binnen het contract tussen Pica en Swets vallen en waarvan de inhoudsopgaven dus nog niet gescand worden. Aan Swets is verzocht dit zo spoedig mogelijk (in de praktijk per 1 januari 1999) te realiseren.

Het VEB-bestand kan door de eindgebruiker op diverse wijzen benaderd worden, via de landelijke systemen van Pica (als subset van OLC), via de lokale Online PublicatiesCatalogus, en via de homepage van de afzonderlijke universiteitsbibliotheken. Bij de KUB wordt VEB niet apart aangeboden, maar in de lokale Online Contents ingebed.

In de loop van de projectperiode is getracht de VEB-bestanden met inhoudsopgaven te verrijken met abstracts. Abstracts geven niet alleen beter inzicht in de relevantie van een artikel, de woorden daarin worden gelijk de titelwoorden - ook geïndexeerd, waardoor het opsporen van treffers verbeterd wordt.

Deze doelstelling is maar gedeeltelijk gehaald, vooral vanwege de moeizame onderhandelingen met potentiële leveranciers van abstracts. Buiten de (heel veel verschillende) uitgevers zelf zijn dat de agenten die op hun beurt ook weer moeten onderhandelen met uitgevers. Abstracts van Elsevier-tijdschriften maken inmiddels deel uit van VEB. Daarnaast is een experiment gedaan met de verrijking van VEB met gegevens van het Business Source Elite (BSE)-bestand van EBSCO. BSE bevat abstracts van enkele honderden VEB-tijdschriften en daarnaast de abstracts en full-text van tijdschriften die geen deel uitmaken van VEB. Zo op het oog is BSE een nuttige verrijking van VEB. In de praktijk werd de verrijking met abstracts positief gewaardeerd (al blijft de prijs een belemmering in de structurele fase), de kwaliteit van de full-text werd voorsnog als inadequaat beschouwd daar waar tabellen, figuren, symbolen in het geding zijn. EBSCO is overigens doende deze beperkingen op te lossen met behulp van PDF-files in plaats van ASCII-bestanden.

Voor documentlevering wordt in beginsel gebruikgemaakt van het landelijke NCC/IBL-systeem, waarbinnen VEB als intern circuit met een eigen coöperatiecode is aangemerkt. Wanneer een eindgebruiker in VEB een relevant artikel opspoort kan hij meteen een bestelling plaatsen. Deze bestelling wordt automatisch in de NCC ingebracht, waarbij een van de VEB-bibliotheken automatisch als preferentiële le-

verancier wordt aangewezen. Onderling hebben de VEB-bibliotheken elkaar beloofd snel te leveren (tenminste RAPDOC-normen) en alleen saldo's tussen 'aangevraagd' en 'geleverd' met elkaar af te rekenen. Het tarief voor afrekening is voorsnog conform UKB-richtlijn, maar een nultarief is ook mogelijk (de geldbedragen gemoeid met collectievorming zijn immers veel hoger!). Ook vanuit Tilburg worden documentbestellingen in VEB-tijdschriften die niet in de eigen UB aanwezig zijn doorgesluisd naar NCC/IBL: thans wordt gewerkt aan een automatische koppeling van de lokale OLC van KUB en NCC/IBL. De lokale tarieven voor documentlevering worden door de individuele universiteitsbibliotheken bepaald, afhankelijk van het interne beleid; in Maastricht, bijvoorbeeld, wordt een VEB-levering beschouwd als een interne levering en is goedkoper dan reguliere IBL.

Gebruikersperspectief

VEB vormt een aparte subset binnen het OLC-systeem van Pica. Maar ook wanneer een gebruiker vanuit OLC een artikel uit een VEB-tijdschrift bestelt, wordt dit preferentieel geleverd door een van de VEB-bibliotheken.

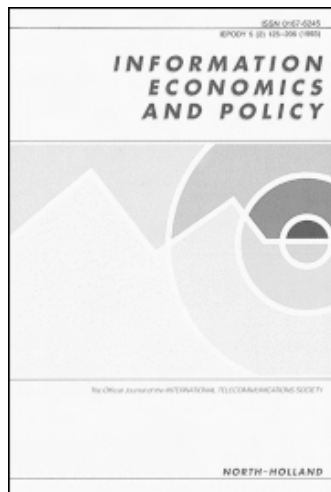
In de zomer van 1998 is VEB bij economen en bedrijfskundigen van Rotterdam, Maastricht en Tilburg geïntroduceerd en in productie genomen. Het VEB-bestand wordt inmiddels frequent en in toenemende mate geraadpleegd; voorzichtige extrapolatie van de eerste NCC-statistieken geven een documentlevering op jaarbasis van zo'n zestienhonderd artikelen tussen de drie instellingen te zien en een nog hoger niveau van documentlevering binnen de instellingen.

Dit brengt ons voorzichtig bij het aspect van kosten/baten. Met het beheersbestand van VEB is inmiddels inzicht verkregen in de opbouw van de VEB collectie; het aantal unieke abonnementen (circa 300), het aantal dubbele (circa 250) en het aantal driedubbele (circa 250). Niet triviaal is de constatering dat de VEB-collectie groter is dan de collecties van de afzonderlijke bibliotheken. De potentiële besparingen op abonnementskosten

voor de drie instellingen samen variëren van ongeveer 70.000 gulden (voorzichtig annuleren) tot 370.000 gulden (consequent ontubbelen) per jaar. De werkelijke besparing zal afhankelijk zijn van de mate waarin economen bereid zijn afstand te doen van abonnementen in de eigen UB in ruil voor betrouwbare VEB-diensten.

Daar tegenover staan de extra kosten van documentlevering. Op basis van integrale kostprijsberekening is een break-even punt voor behoud van een eigen abonnement berekend op circa vijftien IBL-aanvragen per jaar. Gelet op de documentleveringspatronen is de conclusie, dat er voorsnog

winst te behalen is door het opzeggen van dubbele abonnementen binnen VEB. De vrijkomende middelen kunnen dan geïnvesteerd worden in nieuwe unieke abonnementen of in verbetering van de dienstverlening (bijvoorbeeld meer abstracts, attenderingsdiensten).

Gezien de toenemende populariteit van documentlevering tot aan de werkplek, ook vanuit de eigen collecties (een proces dat bijna even duur is als documentlevering tussen de instellingen), zou het break-even punt veel hoger kunnen liggen. Op termijn zou zelfs volstaan kunnen worden met één abonnement per titel binnen VEB. En zo vloeit de situatie met papieren abonnementen (documentlevering) haast ongemerkt over in een scenario dat van toepassing zou kunnen zijn op elektronische tijdschriften (licentie voor meer bibliotheken).

De klankbordgroep-leden waren overigens zeer geïnteresseerd in de kosten/batenanalyse en boden aan een economisch model van een virtuele collectie te helpen ontwikkelen. De klankbordgroep-leden zagen ook de wenselijkheid in van het afstaan van een deel van de lokale autonomie bij collectievorming in ruil voor verbetering van de gemeenschappelijke dienstverlening.

Uit het gebruikersonderzoek bleek waardering voor het concept van VEB, met name waar het gaat om het verband dat is gelegd tussen collecties en dienstverlening tot aan de werkplek. De verrijking met abstracts wordt inderdaad als essentieel beschouwd door economen. Gegarandeerde levering scoort hoger dan snelle levering. Naast het zoeken per discipline, zoals in VEB, moet het ook mogelijk zijn om multidisciplinair te zoeken, bijvoorbeeld in de hele OLC. VEB mag wat de gebruiker betreft in het dienstverleningspalet van een UB onopvallend worden ingebouwd.

Conclusies

De volgende conclusies kunnen worden getrokken:

- Het idee achter VEB is in de praktijk realiseerbaar. VEB wordt beschouwd als een nuttig verlengstuk van de eigen collectie/dienstverlening.
- VEB maakt grotendeels gebruik van bestaande infrastructuur; het beheersbestand is nieuw maar eveneens

generiek toepasbaar. Het concept kan dus voor andere disciplines en door andere bibliotheken worden toegepast.

- Economen en bedrijfskundigen onderschrijven het VEB-concept, alsook de wens tot meer abstracts in VEB en OLC.
- Randvoorwaarden voor het slagen van een virtuele collectie zijn een goede verstandhouding tussen de bibliotheken en de bereidheid om een deel van de autonomie bij lokale collectievorming in te ruilen voor ontwikkeling en verbetering van gemeenschappelijke dienstverlening.
- De potentiële besparingen zijn niet gering; deze besparingen kunnen op verschillende manieren worden ingezet.

Follow-up en aanbevelingen

De deelnemende universiteiten zijn voornemens om VEB ook na de projectfase voort te zetten. Hiervoor zijn bindende afspraken nodig - onderling en met Pica. Andere instellingen die de uitgangspunten van VEB onderschrijven kunnen toetreden. Bij de verdere ontwikkelingen van VEB zal er aandacht zijn voor beheerste collectieafstemming (ontdubbeling en/of nieuwe titels), volledige dekking van de collectie in OLC, verrijking van VEB met abstracts en full-text (mits kwalitatief voldoende) en verlaging van het tarief voor verrekening van documentlevering in het kader van meeromvattende afspraken over de financiering van de virtuele collectie. Voor abstracts zal gekeken worden naar een koppeling van VEB met onder meer EconLit.

Aanbevolen wordt dat IWI en de Nederlandse universiteitsbibliotheken prioriteit geven aan de verdere ontwikkeling van de dienstverlening tot aan de werkplek langs de lijnen van VEB, met inbegrip van de opname van abstracts, en - tegelijkertijd - de onderlinge en bindende afstemming van collecties binnen disciplines. Dit laatste aspect is geenszins triviaal en onderscheidt VEB van bijvoorbeeld andere subsets binnen OLC. Achter elke VEB-titel staat een bekende, gecommitteerde leverancier, ook op de langere termijn.

Projecten op andere gebieden dienen ondersteund te worden, om de meningen van andere wetenschappers te verkrijgen.

Met dank aan iedereen die aan het VEB-project en aan dit artikel heeft bijgedragen, vooral de lokale projectleiders en de overige leden van het projectteam: Leonne Portz en Wilko Haast (KUB), Paul Plaatsman en Geert Goris (EUR), Henk van der Wal (Pica) en Henk van de Hoogen en Anita Bemelen (UM).

Noten

¹ *Electronic Journal of Comparative Law* (<http://law.kub.nl/ecjl/>).

² 'Praktische invulling van een virtuele bibliotheek'. In: *KUBIT* (elektronisch tijdschrift van de Katholieke Universiteit Brabant), 4(1997)5.